

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ ve TAHAMMÜL AHLÂKI–III
(M. XII. – XIX. YÜZYIL ARASI)

28–29 Mayıs 2021

Muş Alparslan Üniversitesi
1071 Malazgirt Kongre ve Kültür Merkezi

İstanbul 2021

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 31
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 101

ISBN : 978-605-81361-6-8

Kitabın Adı
İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı III

Koordinatör
Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN
Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Editörler
Doç. Dr. Teceli KARASU – Doç. Dr. Mahsum AYTEPE
Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Sayfa Tertibi
Dr. İsmail KURT
İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Kapak Tasarım
Düzey Ajans
Merkez Mahallesi, Begonya Sokak, No.:12-14
Gaziosmanpaşa / İstanbul
0212 417 92 92 www.duzeyajans.com

Baskı
İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul, Türkiye
Sertifika No: 17845
www.ilbeymatbaa.com.tr

ÜSMENDÎ'NİN *TARÎKATÜ'L-HİLÂF Fİ'L-FIKHİ BEYNE'L-EİMMETİ'L-ESLÂF* İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE TARTIŞMA TÜRLERİNİN FIKHA UYGULANMASI

Şeyma YEŞİLYAYLA[*]

Giriş

488/1095 yılında Semerkant'ın Üsmend köyünde dünyaya gelen Muhammed b. Abdülhamid el-Üsmendî'nin (v. 552/1157), biyografi kaynaklarının çoğunda münazara, cedel ve hitabette yetenekli olduğu zikredilmektedir.[1] Müellifin bu yeteneğini gözlemleyebildiğimiz *Tarîkatü'l-hilâf* isimli çalışması, tartışma türlerinin fıkha uygulanabilirliğini göstermesi açısından oldukça önemli olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu eser, Muhammed Zekî Abdülber tarafından *Tarîkatü'l-hilâf fi'l-fıkhi beyne'l-eimmeti'l-eslâf* ismiyle (Kâhire: Mektebetu Dâri't-Türâs, 2007); Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd tarafından da *Tarîkatü'l-hilâf fi'l-fıkhi beyne'l-eimmeti'l-eslâf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992) ismiyle neşredilmiştir.

Bu çalışmada müellif, mensubu bulunduğu Hanefî mezhebinin görüşlerini savunmak ve aykırı görüşleri çürütmek amacıyla nasslar yerine daha çok aklî gerekçelere yer vermesi ve bu yönüyle cedel yöntemini ağırlıklı şekilde kullanmasıyla dikkat çekmektedir.[2] Furû' sistematiğine göre kaleme aldığı mezkûr eserinde Üsmendî, Hanefîler ile Şâfi'îler arasında ihtilaflı meseleleri ele almasının yanı sıra az da olsa kendi mezhebi içindeki bazı görüş farklılıklarına temas etmiştir.

Müellif, eserinde öncelikle ihtilaflı meselenin hükmünü vermiş, ardından çoğu zaman açık veya örtülü bir şekilde muhalif görüşe ve sahibine

---

[*] Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, s.yesilyayla@alparslan.edu.tr - seymayesilyayla@hotmail.com

[1] Hayatı için bkz. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, el-Ensâb, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî (Beyrut: Darü'l-Cinân 1988), 1/1566; Davut İltaş, "Üsmendî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/388-389.

[2] İltaş, "Üsmendî", 42/388.

işaret etmiş, bazen de bir muhalif görüş zikretmemiştir.[3] Çoğunlukla İmam Şâfiî'ye (v. 204/820) muhalif olarak yer veren Üsmendî, nadiren de olsa Hanefî mezhebinin en önemli isimlerinden kabul edilen İmam Muhammed (v. 189/805) ve Ebû Yûsuf'a (v. 182/798) da yer vermiştir.[4] Eserde incelenen meselelerde Ebû Hanîfe'nin görüşleri esas alınmış, mesele başlığında zikredilip kime ait olduğu belirtilmeyen hükmün, Ebû Hanîfe'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.[5]

Meselenin hükmünü zikrettikten sonra "الوجه فيه" (bu meselenin gerekçesi) ibaresi ile meselenin gerekçesini beyan etmiştir. Daha sonra "انما قلنا ذلك"(biz böyle düşünüyoruz) kaydı ile zikredilen gerekçeyi açıklamıştır. "فان قيل" (şöyle denirse) ifadesi ile meselenin hükmüne getirilen itirazlara yer vermiştir. Son olarak "الجواب"(cevap) şeklinde olan kısımda ise getirilen itirazlara cevap vermiştir.[6]

1. Kavramsal Çerçeve

İncelediğimiz eserin çeşitli tartışma türleri arasındaki yerinin tespit edilebilmesi için öncelikle kavramsal çerçevenin ortaya konması gerekmektedir. Çalışmanın hacmi küçük olduğundan burada en bilinen tartışma türlerinin kavramsal analizine yer verilecektir. Bu bağlamda öncelikle münazara, cedel ve hilaf kavramları incelenecektir.

1.1. Münâzara

"Bakmak, düşünmek ve beklemek" vb. sözlük manasındaki ***nazar*** kökünden türeyen ve "karşılıklı düşünmek, karşılıklı bakmak" anlamına gelen ***münâzara*** kelimesi, ıstılâhî olarak "iki kişinin doğruyu ortaya çıkarmak için iki şey arasındaki nispet üzerine düşünmesi" şeklinde tarif edilmiştir.[7] Bu kavram Türkçe'ye "tartışma" diye tercüme edilmiştir. Bu konu ile ilgili ilim dalına "Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara" (tartışma usûlü) adı

---

[3] Bkz. Muhammed b. Abdülhamid el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf fi'l-fıkhi beyne'l-eimmeti'l-eslâf*, thk. Muhammed Zeki Abdülber (Kahire: Darü't-Türâs, 1956).

[4] Bkz. el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 136, 450

[5] Kadir Demiroğlu, *Alâuddin el-Üsmendî'nin Tarîkatü'l-hilâf Adlı Eserinde Fıkhî İstidlâl* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 17.

[6] Örnek olarak bkz. el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 3-6.

[7] Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, "Münazara", *et-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, (Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2004), 195.

verilmiştir.[8] Bir disiplin olarak münazara, "iki kişi arasında yapılan tartışmada matlûb olan şeyin ispat veya nefyedilmesinin ya da delilin nefiy edilmesinin yöntem ve âdâbını öğreten bir ilimdir."[9] şeklinde tanımlanmıştır. Münazaranın yöntemini soru, cevap, delil ve itiraz merkezli sistematik bir diyalog şeklinde özetlemek mümkündür.[10] Buradan hareketle münazaranın, hakikatin ortaya çıkması amacıyla taraflar arasında meydana gelebilecek tartışmanın sağlıklı bir zeminde yapılmasını temin eden yöntem ve ilkeleri inceleyen bir disiplin olduğu söylenebilir.

Münâzarada savunduğu görüşü delil ile temellendirmesi istenen tarafa mu'allil, bu görüşü kabul etmeyip görüşün delilini soran tarafa sâil denmektedir. Sâilin görevi soru sormak ve delile ve delili oluşturan öncüllere itiraz etmektir. Mu'allil ise sorulara ve delile yöneltilen itirazlara cevap vermekle görevlidir.[11]

İlmî bir disiplin olarak münâzaranın, kelam ve fıkıh mezheplerinin teşekkülüne bağlı olarak oluştuğu ifade edilebilir. Farklı itikadî ve fıkhî ekollere mensup âlimlerin gerek kendi aralarında gerekse Müslüman olmayan bilginler ile erken dönemlerden itibaren çeşitli meclislerde tartışmalar düzenlendiği bilinmektedir. [12] Bu nedenle ilk dönemlerden itibaren ilmî tartışmaların daha sağlıklı bir zeminde gerçekleştirilebilmesi için münazaranın ilke ve yöntemlerinin belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacın karşılanmasında fıkıh ve usûlün de katkısının olduğu söylenebilir.

Fakihler ihtilaflı meseleleri tartışırken eleştirel bir yöntemle fikir yürütmüş ve bu şekilde birçok eser kaleme almışlardır. Nitekim fıkıh kitaplarının genelinde delilleriyle birlikte mezhebin benimsediği görüş ve delilden hükme nasıl ulaşıldığı beyan edilerek delile yönelik ileri sürülen itirazlara cevap verilmektedir. Ardından karşıt görüş, delilleri ve bu delilllere yöneltilen itirazları ile ele alınmaktadır. Münazara disiplini de fıkıh

---

[8] İsmail Gelenbevî, *Tartışma Usûlü* (çevirenin notu), çev. Talha Alp (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012), 21.

[9] Muhammed b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Mevsû'atu keşşâfi istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc, (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), 2/1652.

[10] Muhammed Emin eş-Şinkıtî, *Âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara*, (Beyrut: Mektebetu İbn Teymiye, tsz.), 3.

[11] Münazara süreci ve temel kavramları için bkz. Harun Abdurrâzık, Fennu âdâbi'l-bahsi ve'l-münâzara, (Kuveyt: Dâru'z-Zâhiriyye, 2017), 15-19; Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatip el-Bağdâdî, el-Fakîh ve'l-mütefakkıh, (Riyad: Dâru İbn Hazm, 1996), 2/77-82.

[12] Bkz. Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1966), 3/457-459.

kitaplarında izlenen bu sistematiğe yakın bir yönteme sahiptir. Usûl ve fıkıh disiplinlerinde delil merkezli fikrî ayrılıklar münazaranın yanı sıra cedel ve hilâf kavramlarıyla da ifade edilmiştir. Münazara ile cedelin aynı olduğunu düşünen âlimler[13] olduğu gibi bunların birbirinden farklı olduğunu kabul edenler de vardır. Münazara hakikatin ortaya konmasını hedeflerken, cedel ise doğruluğuna veya yanlışlığına bakılmaksızın bir fikrin üstün gelmesini ya da geçersiz kılınmasını sağlamayı amaçlar.[14]

1.2. Cedel

Lügatte "ipi sağlamca bükmek; birini sert bir yere düşürmek; düşmanlık veya tartışmada çetin olmak, cephe almak" gibi anlamlara gelir.[15] Istılâhî olarak ilgili ilim dallarında farklı şekillerde tanımlanmıştır. Genel anlamda cedel, dini veya din dışı konularla ilgili tartışmalarda herhangi bir görüşün savunulmasıdır.[16] Bir başka tarife göre cedel, "farklı fıkhi *mezhepler ile başka mezhep* mensupları arasında *meydana gelen tartışmalarda münazara* âdâbını öğre*ten ilim"dir.*[17]

Mezheplerin gelişip aralarında şiddetli tartışmaların başlamasından sonra tartışma kurallarını inceledikleri çeşitli eserler kaleme alan kelam ve usûl âlimleri, temelde iki yöntem takip etmişlerdir. Pezdevî metodu olarak bilinen metoda göre tartışmalar sadece Kur'ân, Sünnet, icma' ve kıyasa dayanılarak yapılması gerektiğini savunur. Bir diğer metod olan Âmidî metoduna göre ise konu ve ilim dalı ayrıştırması yapmaksızın delil vasfını haiz bütün bilgilerle istidlal mümkündür. Bu noktada Âmidî metodu, akıl yürütme ve delillendirme açısından daha geniş bir perspektif sunmasından dolayı daha

---

[13] Bkz. İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillah el-Cüveynî, el-Kâfiye fi'l-cedel, thk. Fevkıye Hüseyin Mahmud, (Kahire: Mektebetü'l-Külliyyeti'l-Ezheriyye, 1979), 19-21; Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, (Dımeşk: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015), 476.

[14] Muhammed b. Ebibekr el-Mar'aşî Saçaklızâde, *Tertîbu'l-'ulûm*, thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Ahmed, (Cidde; Câmiatu'l-Melik Abdulazîz, 1985), 128.

[15] Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, "el-Cedel", *Kitabü'l-'ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/224-225; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, "el-Cedel", *Mu'cemu mekâyîsi'l-lüga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (b.y.: Darü'l-Fikr, 1979), 1/433-434.

[16] Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzûati'l-'ulûm*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 1/281; Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1941), 1/579-580.

[17] İbn Haldûn, *Mukaddime*, 477.

fazla kabul görmesine karşılık mugalata ve safsatanın kullanılmasına yol açması dolasıyla eleştirilmiştir.[18] Mantık ve felsefe kökenli olması sebebiyle soğuk karşılanan cedelin, olumlu amaçlarla başta fıkıh olmak üzere şerî ilimlere tatbiki ile birlikte "güzel cedel"[19] gibi kavramların kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Daha sonra "tarika" veya "fıkhu't-tarika" biçimine dönüşecek olan "el-cedel ala tarikati'l-fukaha" ve "el-cedel ala tarikati'l-usûliyyîn" şeklindeki kullanımlarla bilhassa VI/XII. yüzyılda yaygınlaşan "ilmü'l-hilâf ve'l-cedel" şeklindeki kullanımın[20], din ilimlerine uygulanan cedeli, mantıktaki cedelden ayrımak üzere tercih edilmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

Sonraları Kâtip Çelebi'nin ilm-i hilaf ile mantığın bir parçası olan cedeli özdeşleştirmesi ve cedele özellikle dini konularda başvurulduğu ile ilgili notları[21], Saçaklızâde'nin, fakihlerin tasarrufta bulunduğu cedel ilmine hilâf denildiği şeklindeki açıklaması[22] ve Cürcâni'nin "hakkı *izhar etmek veya bir* şeyin geçersiz olduğunu *göstermek* amacıyla karşıt görüşlü *iki* kişi arasında *gerçekleşen* tartışma"[23] şeklindeki hilâf tanımı da dikkate alınarak ilm-i hilâf tabirinin özellikle cedelin İslâm hukukçuları tarafından fıkha uygulanmış biçimini ifade etmede kullanıldığı söylenebilir.[24]

Fıkhi bir mesele tartışılırken taraflardan birisi (müstedil) benimsediği görüşü zikredip bunu delillendirmeye çalışır. Diğer taraf (muteriz), serdedilen delille ilgili çeşitli sorular sorar. Bu şekildeki bir tartışmanın deliller üzerinden yürütüldüğü söylenebilir. Deliller bahsi ise fıkıh usûlünün en önemli konularından birini teşkil etmektedir. Cedelin fıkıh usûlünün alt bir dalı olduğu ile ilgili düşünceler bu açıdan değerlendirilebilir. Fıkıh usûlü bir yönüyle nelerin delil olduğunu ortaya koyarken, diğer yönüyle de bu delillerden sağlıklı ve tutarlı bir şekilde istidlâlde bulunmayı gösterir. Cedel de fıkıh usûlünün ortaya koyduğu delillerden sağlıklı ve tutarlı istidlâlde

---

[18] İbn Haldûn, *Mukaddime*, 477.

[19] Bkz. Ebû İshak eş-Şirâzî, *Tabakâtu'l-fukaha*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 112.

[20] Bkz. Sadrüşşeria Ubeydullah b. Mesud, *et-Tavdîh li-metni't-Tenkîh* (*Şerhu't-Telvih* ile birlikte), thk. Zekeriyya 'Umeyrât, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/35.

[21] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/721.

[22] Saçaklızâde, *Tertîbu'l-'ulûm*, 129.

[23] el-Cürcânî, "Hilâf", *et-Ta'rîfât*, 89.

[24] Şükrü Özen, "Hilâf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/528.

bulunma cihetini üstlenmesi itibariyle onun alt bir dalıdır.[25] Cedel ve hilaf ile *fıkıh* usulünü birbirinden *ayırmaya çalışan müellifler vardır. Fıkıh* usulünü "istinbata yarayan *kuralları* bilmek" *şeklinde tanımlayan* Molla Fenari, *tanımdaki* "istinbat" *kaydının* hilaf ilmini *dışarıda bıraktığını,* çünkü hilafın hüküm *istinbatına değil* istinbat edilen hükmü korumaya *yaradığını belirtmiştir.*[26] Fıkıh *usulünü* "fıkhî *problemleri gerçek manada çözmeye yarayan kurallar" diye tarif eden Sadrüşşeria, tanımdaki "gerçek anlamda/*التحقيق وجه على" kaydını *hilaf ve cedel ilmini* tanım dışında *tutmak* maksadıyla koyduğunu *ifade etmiştir. Çünkü hilaf ve cedel ilmi,* fıkıh *meselelerini bilmeye yarayan kuralları içerse de gerçekte bir fıkıh problemini çözmeyi* amaçlamaz. *Onun* amacı hasmı *ilzam etmek ve* susturmaktır. *Buna göre* fıkıh *usulündeki istinbat* amacı, *ilm-i hilafta hilaf problemlerinin bina edilmesine* dönüşmektedir.[27] Teftazani, istinbat edilmiş hükmü korumaya veya savunmaya yarayan hilaf ve cedel ilminin fikha veya başka bir bilim dalına nisbet edilmesinin eşit olduğu şeklinde bir kanaati dile getirir. Çünkü cedelci, ya bir konumu korumak üzere cevap veren ya da bir konumu yıkmak üzere itiraz eden kişidir. Bu ilimler, fıkhî meselelerde çokça kullanılıp fıkıh nükteleri onun kuralları üzerine bina edildiği için bu ilmin fikha özgü olduğu sanılmıştır.[28]

1.3. Hilâf

"Muhalefet etmek, karşı gelmek, farklı olmak, zıtlaşmak"[29] vb. sözlük manasındaki hilâf kelimesinin terim olarak birçok tarifi yapılmıştır. Bunlardan bazılarını "hakkı ortaya koyma, bâtılı geçersiz kılma amacıyla farklı düşünen tarafların karşılıklı tartışmasıdır."[30] ,"katî burhanlar getirmek suretiyle şerî delilleri ortaya koyma, şüpheleri bertaraf etme ve muhalif görüşleri hükümsüz kılma yönteminin kendisi vaıtasıyla öğrenildiği

---

[25] Muhyiddin Yusuf b. Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Îdâh li-kavânîni'l-ıstılâh fi'l-cedel ve'l-münâzara,* thk. Mahmud ed-Düğaym (Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1995), 101-103.

[26] Şemsüddin Muhammed b. Hamza Molla Fenârî, *Fusûlu'l-bedâyi' fî usûli'ş-şerâyi',* thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 1/17.

[27] Bkz. Sadrüşşeria, *et-Tavdîh* (*Şerhu't-telvîh* ile birlikte), 1/35.

[28] Sadüddin Mesud b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu't-telvîh 'ala't-Tavdîh,* thk. Zekeriyya 'Umeyrât, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/36.

[29] İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh,* thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990), IV/1357-1358; Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzur, "h-l-f" mad., *Lisânü'l-'Arab,* (Beyrut: Dâru Sader, ts.), 9/90.

[30] el-Cürcânî, "Hilâf", *et-Ta'rîfât,* 89.

ilimdir."[31], "ihtilaflı fıkhi hükümleri delilleriyle birlikte ele alarak isabetli olanını tespit etmeyi, bir diğer ifadeyle şer'î bir hükmü temellendirerek o hükmün iptal edilmesini önlemeyi hedefleyen ilimdir."[32] şeklinde zikretmek mümkündür. Zikredilen bu tariflerin farklı olması, tanımın merkezine yerleştirilen konu, metod, gaye vb. unsurlar ile ilgili olduğu söylenebilir.[33]

Hilâf ilmi ile alakalı birçok kavramın teşekkül ettiği görülmektedir. Hilaf kelimesi bazen "ihtilaf"la *aynı* veya yakın anlamda *kullanılsa* da genellikle *aralarındaki* ince fark korunmaya *gayret edilmiştir. İttifakın zıttı olan i*htilafın, daha ziyade *farklı görüşler arasından* birini daha güçlü veya *zayıf* olarak nitelendirmeyip *tarafsız kalmayı* yahut *zayıf* da olsa bir tarafa temayülü *yansıtması dolayısıyla* daha olumlu bir *çağrışıma* sahip olduğu söylenebilir. Hilaf ise tez ve anti tezden birini benimseme ve *diğerine karşı tavır* alma *anlamı taşır. Bir başka açıdan ihtilaf* tabirinin, *çoğunlukla* delile d*ayalı görüş,* hilafın ise delilsiz *görüş için kullanıldığı ifade edilebilir.* Buna göre *daha yaygın ve* güçlü olan *görüş* genelde ihtilaf tabiriyle, *zayıf* veya yaygın olmayan görüş ise hilaf kavramıyla ifade edilir.[34]

Hilaf ile yakın anlamda kullanılan ifadelerden bir diğeri "tarika" kelimesidir. Kaynaklarda sık sık hilaf ilmi ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Tarika kelimesi genellikle bazı hilaf âlimleri hakkında "hilaf alanında tarikası vardır (*له طريقة في الخلاف*)" veya "hilaf alanında tarika sahibidir (*صاحب الطريقة في الخلاف*)" şeklinde kullanılmaktadır.[35] Hilaf ilmi açısından tarika kelimesinin hilaf ilminde yazım türünü ifade ettiği, zamanla da hilaf ile aynı anlamda kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim "Hilafa dair ta'likasını İbn Bevvâb'ın yöntemine (tarîka) göre yazdı (له تعليقة في الخلاف وكتب على طريقة ابن البواب)[36] şeklindeki kayıtlar da bu durumu destekler mahiyettedir. Kaynaklardaki kullanımlarından hareketle tarika

---

[31] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/721.

[32] İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilaf*, (İstanbul: Dersaâdet Matbaası, 1330), 3.

[33] Diğer tanımlar için bkz. Şükrü Özen, *İlm-i Hilâf'ın Ortaya Çıkışı ve Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar Adlı Eseri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988), 2-3.

[34] Özen, "Hilâf", 17/527.

[35] Ebu'l-Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebibekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâi ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Daru Sader, 1971), 4/249-263, 5/174.

[36] Bkz. Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, Tarihu'l-İslâm ve vefayatu'l-meşahir ve'l-a'lam, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 12/412, 14/50-51.

kelimesinin, hilaf ilminde "delilleri ortaya koyma yöntemi" anlamında kullanıldığı söylenebilir.[37] Ayrıca hilaf literatüründe birçok hilaf eseri için "kitabu't-tarika" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.[38] Bunlardan birisi de Üsmendî'nin bu çalışmada incelediğimiz eseridir. İhtilaflı meselelerin, birden fazla bakış açısı ortaya konularak delillendirilmesi hususunun, hilaf ilminde üzerinde durulması gereken önemli bir nokta olduğu söylenebilir. Hakkında ihtilaf bulunmayan hususların ispat edilmesine gerek olmadığı için hilaf eserlerinde bu tür meselelerin delilleri üzerinde durulmamıştır. Ayrıca meselelerin, en az iki farklı yaklaşımın delilleri verilerek sunulması, hilaf eserlerini, mezheplerin sınırlarının belirlendiği ve farklı mezheplerin karşılaşma zeminlerinin oluştuğu çalışmalar olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.[39]

Özetlenecek olursa münazara, cedel ve hilaf terimlerinin bazen aynı veya yakın anlamda bazen de farklı manalarda kullanıldığı görülmektedir. George Makdisi bu terimler arasındaki karışıklığın, hilâf kavramının anlamından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ona göre hilaf terimi, *mezhep* ile karşıt anlamlıdır. İki kavram da fıkıh ile alakalı olup *mezhep*, ihtilaf bulunmayan fıkhî görüşleri ifade ederken hilâf ise bir fıkıh ekolüne mensup fakihler arasındaki görüş ayrılıklarını ifade eder. Bu durumda *mezhep* ile hilâf arasında zıtlık söz konusudur. Hilâf ile meşgul olmak isteyen kişi, cedel ve münazara alanlarında yetişmiş olmalıdır.[40]

Cedel ve hilaf arasında ince bir fark gözeterek bu iki terimin farklı olduğunu düşünen usûlcülere göre cedel ilmi, daha genel içerikli olarak "herhangi bir *görüşü* korumaya veya *yıkmaya* yarayan ilim"şeklinde tarif edilmişken, hilaf ilmi, "mevcut *ihtilaflı fıkhî* hükümleri korumaya veya *yıkmaya* yarayan ilim" şeklinde tanımlanmıştır.[41] Bu bilgilerden hareketle münazara ilminin cedel ve hilafı da içine alacak kadar geniş kapsamlı olduğu

---

[37] Abdurrahim Bilik, *Fıkhın Bir Alt Disiplini Olarak İlmu'l-Hilâf*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 58-60.

[38] Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî (b.y: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1971), 8/44, 87, 307.

[39] Bilik, *Fıkhın Bir Alt Disiplini Olarak İlmu'l-Hilâf*, 47.

[40] George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu ve Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 176.

[41] Bkz. Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbn Emiru'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 1/38; Emîr Padişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, nşr. Mustafa el-Bâbî el-Halebî (Mekke: Dârü'l-Bâz, 1351), 1/14-15.

söylenebilir. Dinî bilgilerle ilgili tartışmayı konu edindiği için cedel ilmi de, ihtilaflı fıkhî hükümleri konu edinen hilaf ilminden daha geniş kapsamlı olduğu söylenebilir. Geniş kapsamlıdan dar kapsamlıya doğru bir sıralama yapıldığında karşımıza "münazara>cedel>hilâf" şeklinde bir tablo çıkmaktadır.

2. *Tarikatü'l-Hilâf*'ta Meselelerin Tartışılması

Müellifin eserinde incelediği bütün meseleleri burada incelemek mümkün olmadığından ibâdât ve muâmelât alanında birer konu ele alınacak ve meselelerin işleniş tarzı bu örnekler üzerinden ortaya konacaktır (tırnak içinde ve italik yazılan açıklamalar Üsmendî'ye aittir). Ardından müellifin eserinde takip ettiği yöntemin tartışma türlerinden hangisine daha yakın olduğu saptanmaya çalışılacaktır.

2.1. İbadât Alanında Meseleleri İnceleme Usûlü

Mesele: "*İnsan bedeninden çıkan necis şeyler, vücudun neresinden çıkarsa çıksın abdesti bozar. İmam Şâfi'î'ye göre ise sebileynden (ön ve arka yol) çıkanlar abdesti bozar.*"[42]

Müellif öncelikle meseleyi ortaya koymuştur. Burada hem kendi görüşünü hem de muhalifinin görüşünü birlikte ele almıştır.

Meselenin gerekçesi (الوجه فيه): "*Sebileyn haricinde vücuttan çıkan şeyler, sebileynden çıkan necis şeylerle abdestin bozulmasına tesir eden "necasetin dışarı çıkması" vasfında ortaktır.*"[43]

Üsmendi burada konuyla alakalı doğrudan bir nas zikretmek yerine iki durum arasındaki ortak illetten hareketle hükme ulaşmaya çalışmıştır. Başka bir deyişle meseleye gerekçe olarak sunduğu bu açıklamasında kıyasa başvurmuştur. Buna göre sebileynden necasetin çıkması asıl iken iki yol dışından çıkması ferdir. Asıl ile fer arasında ortak olan vasıf "necasetin dışarı çıkması"dır. Dolayısıyla fer, aralarındaki ortak vasıftan dolayı aslın hükmünü almaktadır.

Gerekçenin beyanı (إنما قلنا): "*Gerek sebileynden ve gerekse sebileyn dışından çıkan şeyler "necasetin çıkması" noktasında ortaktır. Mesela kan necistir. Bu yüzden namazın cevazına manidir. Buna göre bir dirhem miktarını aşan kan, icma ile namazın cevazına mani olur. Necasetin çıkması, abdestin bozulmasına tesir eden bir vasıftır. Bir mahalde necasetin varlığı, Allah'a yaklaşmayı (ibadete) ihlal eder ve ibadette ta'zîmi engeller. Oysa*

---

[42] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 3.
[43] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 3.

ibadette tam bir ta'zîm gerekmekte ve bu da necasetin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilmektedir. İster hakiki olsun ister hükmî olsun necasetin ortadan kalkması ise taharet ile gerçekleşmektedir."[44]

Üsmendî, sebileyn dışından çıkan necasetlerin abdesti bozduğunu kan üzerinden ele almaktadır. Bir dirhem miktarını aşan kanın abdesti bozduğunun icma ile sabit oduğunu zikretmektedir. Burada icma ile istidlal ederek sebileyn haricinde çıkan necis şeylerin abdesti bozduğu hükmüne ulaşmıştır.

İtirazlar (فان قيل) ve Cevaplar:

Birinci itiraz: "*Sebileyn dışında çıkan necaset, sebileynden çıkan necasete benziyor sözünüzü kabul etmeyiz. Açıktır ki iki yoldan çıkan necasetin hükmü taabbudî olarak nas ile sabittir, makûlü'l-mana değildir ve bu sebeple hükmü başka meseleye verilemez."*[45]

Birinci itiraza cevap: "*Sebileynden çıkan necasetin hükmü nas ile sabit olsa bile makûlü'l-manadır ve burada akılla kavranabilen illet necâsetin dışarı çıkmasıdır."*[46]

Üsmendî'ye göre buradaki hükmün nass ile sabit olması onun makûlü'l-mana olmasına engel değildir. Bu hükümde akılla kavranan illet necâsetin dışarı çıkmasıdır. Dolayısıyla sebileyn haricinde vücuttan çıkan necis şeyler abdestin bozulmasına tesir eder.

İkinci itiraz: "*Sebileynden çıkan şeyler, bazen idrar ve dışkı gibi necis bazen de kurt ve bebek gibi temizdir. Ancak necis olan idrar ve dışkı gibi necis olmayan kurt ve bebek de iki yoldan çıktıklarında abdesti bozmaktadır. Hüküm, necis olma veya temiz olma özelliğine bağlı olsaydı insanlar, vücuttan çıkan şeyleri ayırmaya ihtiyaç duyacaklar ve bu durum insanlar için bir zorluğa sebep olacaktı. Bu nedenle şeriat, necasetin hakikatini dikkate almamış ve hükmü, necasetin alametine (deliline) bağlamıştır. Bu alamet, birşeyin iki yolun birinden çıkmış olmasıdır. Nitekim bu iki yol, necasetin dışarı çıkarılması için yaratılmış olup bu iki yol, kendisinden çıkan şeylerin necis olmasının alametidir. Sebileyn dışındaki uzuvlar ise gözyaşı, tükürük ve ter gibi temiz şeylerin dışarı çıkarılması için yaratılmışlardır. Bu sebeple kendisinden çıkan şeylerin necis olmasının alameti olamazlar."*[47]

---

[44] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 3.
[45] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 4.
[46] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 6.
[47] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 4.

İkinci itiraza cevap: "*Hükümde müessir olan, necasetin hakikatidir. Bu sebeple hüküm, necasetin kendisine bağlıdır. Öte taraftan insanlar vücutlarından çıkan şeyleri bir ayrıma tabi tutmak zorunda kalmazlar. Çünkü sebileynden çıkan herşey ya bizatihi ya da necis olanla birlikteliğinden dolayı necistir. Mahrec temiz bir uzuvdur, bu yüzden hükmü, necasetin kendisine bağlamak mümkünse necasetin deliline yani mahrece bağlama zorunluluğu yoktur.*"[48]

Bu itirazdaki tartışma konusu, abdestin bozulmasına neden olan vasfın mahiyetidir. Zikredilen itiraza göre bu vasıf, vücuttan çıkan şeylerin ön ve arkadan çıkmalarıdır. Üsmendî'nin ifadesine göre ise vücudun neresinden çıktıklarına bakılmaksızın çıkan şeylerin necis olmalarıdır.[49]

Üçüncü itiraz: "*Sebileyn necâsetin dışarı çıkarılması için yaratıldığından buralardan çıkan necâset daha ağır (ğalîz) bir necâsettir. Nitekim sebileynden çıkan necâset ile vücudun başka bir yerinden çıkan necâsetin birbirinden farklı olduğuna dair bazı hükümler vardır. Bu hükümler şunlardır:*

a) *Az olan necâset, yaranın başında belirdiğinde abdesti gerekli kılmaz.*

b) *Sebileyn dışında bir yerden kurt düştüğünde abdest bozulmaz; ancak iki yoldan düştüğünde bozulur.*

c) *Yel, sebileyn dışında bir yerden çıktığı zaman abdest bozulmaz; ancak sebileynden çıktığında ise bozulur.*"[50]

Üçüncü itiraza cevap: "*Şeriat, sebileyn ve sebileyn dışında bir yerden çıkanları eşit kabul etmiştir. Sebileyn temiz uzuvlar olup buralardan çıkan şeylerin ağır necaset sayılmasında herhangi bir tesiri söz konusu değildir. Hükümlere gelince* (yukarıda sıralanan 3 madde) *abdetsin bozulmasında asıl kural şudur: abdest, necasetin dışarı çıkmasıyla bozulur. Necasetin ön ve arka yoldan birinde belirmesi, necasetin dışarı çıktığını gösterir. Ön ve arka, necâsetin mahalli olmadığı için oralarda beliren necâsetin başka bir yerden intikal ettiği anlaşılır. Necâsetin iki yolun dışındaki bir yerden çıkması ise ancak akma (seyelan) ile gerçekleşir. Nitekim derinin altında akıcı bir ıslaklık (kan) bulunmaktadır. Bu durumda necâsetin dışarı çıkması intikal ile*

---

[48] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 6.

[49] Demiroğlu, *Alâuddîn el-Üsmendî'nin Tarîkatü'l-hilâf Adlı Eserinde Fıkhî İstidlâl*, 65-66.

[50] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 4-5.

değil, deri ile dışarısı arasındaki engelin kalkması ve akmasıyla gerçekleşir. Aynı şekilde iki yoldan çıkan yel ve kurdun abdesti bozması, dışarı çıkmadan önce necâsetle olan birliktelikleri ile ilgilidir ve iki yolun dışında böyle bir birliktelik yoktur."[51]

Dördüncü itiraz: "İnsan bedeninden çıkan necis şeyler, vücudun neresinden çıkarsa çıksın abdesti bozar" hükmü, "*namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza meshedip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin."*[52] *ayetiyle çelişmektedir. Ayette abdestin gerekliliği hükmü, kişinin hacetini gidermesine yani necâsetin iki yoldan çıkmasına bağlanmıştır. Şarta bağlanan hüküm, şart gerçekleşmeden önce yoktur. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in kustuktan sonra ağzını yıkadığı ve sonrasında söylediği "kusmaktan dolayı alınacak abdest budur"*[53] *mealindeki rivayetle de çelişmektedir.*[54]

Dördüncü itiraza cevap: "*Şarta bağlanan bir hüküm, şartın gerçekleşmesinden önce var olabilir. Örneğin bir kişi, karısını boşamayı onun bir eve girmesine bağlasa, kadının o eve girmesinden önce boşamanın geçersiz olduğu söylenemez."*[55] Üsmendi bu itiraza doğrudan cevap vermeyip zikredilen itirazın geçersizliğini ortaya koymakla yetinmiştir. "*Kusma ile ilgili hadis ise hem ağız dolusu kusmaya hem de ağız dolusundan az kusmaya ihtimalli olabilir. Ağız dolusu kusmada abdest bozulurken ağız dolusu olmayan kusmada bozulmaz. Hz. Peygamberaz yediği için az kusmuştur."*[56]

Üsmendî insan bedeninden çıkan necis şeylerin hükmü ile ilgili görüşünü doğrudan naslar üzerinden değil de kıyas ve asıllarla istidlal ile temellendirmesi dikkat çekmektedir. Bu durumun onun cedelci yönünden kaynaklandığı söylenebilir.

---

[51] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 6.
[52] Maide 5/6.
[53] Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Nasıruddin el-Elbânî ve Meşhûr b. Hasan Âl Selmân (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1417), "İkâmetü's-Salavât", 137(No. 1221).
[54] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 5.
[55] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 6-7.
[56] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 7.

2.2. Muâmelât Alanında Meseleleri İnceleme Usûlü

Mesele: "*Vasıfları beyan edilse dahi hayvanda selem yapmak caiz değildir. İmam Şâfi'î'ye göre hayvanın cinsi, türü, yaşı ve vasfı açıklanırsa selem caiz olur.*"[57]

Müellif öncelikle hem kendi hem de muhalifinin görüşünü zikrederek meseleyi ortaya koymuştur.

Meselenin gerekçesi (الوجه فيه): "*Hayvanda yapılan selem akdi, taraflar arasında tartışmaya neden olan bir akittir. Bu yüzden inci ve yüzük taşlarında yapılan seleme kıyasla bu akdin fasit olduğuna hükmetmek gerekir.*"

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bu örnektede müellifin kıyasa başvurduğu görülmektedir.

Gerekçenin beyanı (إنما قلنا ذلك): "*İster hayvan ister başka bir şey olsun selemin konusu malın, kendisine işaret edilen belirli bir mal olmaması gerekir. Aksine nitelikleri zikredilerek bilinen veya akdin yapıldığı esnada mevcut olmayan bir mal olmalıdır. Hayvan nitelikleri zikredilerek diğer hayvanlarla arasında kıymet yönünden farklılık (tefâvüt) kalmayacak şekilde tarif edilmesi mümkün olmadığı için bu selem, taraflar arasında tartışmaya sebep olur. Nitekim rabbü's-selem (müslim/bedeli ödeyen taraf), hayvanın teslim edilmesini istediğinde müslemün ileyhin (borçlanan taraf) düşük kıymetli bir hayvanı teslim etmesi münazaaya sebep olur. Bu da akdi fasit hale getirir.*"[58]

İtirazlar (فإن قيل) ve Cevaplar

Birinci itiraz: "*-Hayvan nitelikleri zikredilerek diğer hayvanlarla arasında kıymet yönünden aşırı bir farklılık kalmayacak şekilde tarif edilmesi mümkün olmadığı- şeklindeki görüşünüzü kabul etmiyoruz. Nitekim seleme konu olan malda farklılık ve cehâletin olması tasavvur edilemez. Şöyle ki cehalet selemin konusunda değildir. Çünkü o zimmette sabit ve hükmen mevcut olup vasıfları zikredildiği kadarıyla bilinen birşeydir. Eğer bir farklılık olacaksa seleme konu olan şey hakkında değil akit esnasında mevcut olan hakkında gerçekleşir, bu da akdi fasit kılmaz.*"[59]

---

[57] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 347.
[58] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 347.
[59] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 347–348.

Birinci itiraza cevap: "*Farklılık ve cehâlet, bizzat selemin konusunda olur. Çünkü selemin konusu zimmette vasıfları belirlenmiş hayvandır. Bunun yanı sıra farklılık bizzat selemin konusunda olup bu farklılık, vasıfları açıklanarak zimmette sabit olan hayvan ile bu hayvana bedel olarak vadesi geldiğinde teslim edilecek hayvan arasında gerçekleşir.*"[60]

İkinci itiraz: "*Seleme konu olan hayvanın niteliği, yaşı, türü gibi özellikleri açıklanınca sadece az bir farklılık (tefavüt-i yesîr) kalır. Bu da akdin cevazına mani değildir.*"[61]

İkinci itiraza cevap: "*Cinsi yaşı, türü gibi özellikleri açıklansa bile hayvanlar arasında kıymet yönünden aşırı farklılık hep vardır.*"

Üçüncü itiraz: "*Farklılık olduğu kabul edilse bile bu farklılık selem akdi dolayısıyla ortaya çıkmış değildir. Bu yüzden akit fasit olmaz.*"[62]

Üçüncü itiraza cevap: "*Söz konusu farklılık selem akdi ile hak edilen malda ortaya çıkar. Selem akdi ile hak edilen mal ise vasıfları beyan edilen hayvandır. Ayrıca bu farklılık, selem akdi neticesinde hak edilen malda olmadığı kabul edilse bile yine de çekişmeye yol açması için yeterli bir sebeptir.*"[63] Çünkü müslemün ileyhin (borçlanan taraf), müslimin (bedeli ödeyen taraf) istediğinden daha düşük kıymetli bir malı teslim etmesi çekişmeye sebep olacaktır. Aslında Üsmendî'nin farklılığın selemin konusunda olmasını şart görmediği, tarafları münâzaaya götüren her farklılığın, akdi fasit kıldığı düşünecesine sahip olduğu söylenebilir. Böylece farklılığın selem konusunda olmadığı şeklindeki itirazın geçerliliği ortadan kalkmış olmamaktadır.[64]

Dördüncü itiraz: "*Akitle hak edilen maldaki farklılık, rabbü's-selem* (müslim/bedeli ödeyen taraf) *müslemün ileyhin elinde mevcut olan malı kabul etmeyip hak talep ettiğinde münazaaya sebep olur. Rabbü's-selemin malı teslim alırken genelde ve açıkça rıza gösterip hak talebinde bulunmaması nizâ'/çekişme ihtimalini ortadan kaldırır. Ancak müslim teslim edilen malı kabul etmeyip hak iddiasında bulunursa kâdı, anlaşmazlığa son verir.*"[65]

---

[60] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 348.
[61] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 348.
[62] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 348.
[63] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 348.
[64] Demiroğlu, *Alâuddîn el-Üsmendî'nin Tarîkatü'l-hilâf Adlı Eserinde Fıkhî İstidlâl*, 83.
[65] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 348.

Dördüncü itiraza cevap: "*Münazaanın çıkması ve rabbü's-selemin hak talep edebilmesi için malın müslemün ileyhin elinin altında ya da mülkünde bulunması şart olmayıp dünyada mevcut olması yeterlidir. Mesela selem akdi yapılan buğdayın teslim zamanı geldiğinde müslemün ileyhin elinde buğday olmasa bile selemin konusunu teslim etmesi istenebilir. Ayrıca rabbü's-selem, malı teslim alırken mevcut maldan daha iyisini elde etme imkânı olmadığı için düşük kıymetli hayvana razı olmak durumunda kalınca genelde rıza gösterir. Oysa burada daha iyi bir hayvan elde edememe kaydı bulunmamaktadır. Bu yüzden rabbü's-selem, daha iyi bir hayvanı elde etme imkânına sahip olduğu için rıza göstermeyecektir. Hak talebinde bulunulması durumunda kâdı, seleme konu olan malı/hayvanı tayin eder. Ya da mal, kâdı dışında biri tarafından tayin edilir.*"[66]

Sonuç

Fıkhî meseleler ile ilgili tartışmalar ilk asırlardan itibaren yapılagelmiştir. Mezheplerin teşekkül etmesiyle birlikte gerek müstakil eserlerde gerekse fıkıh ve usûl ile ilgili eserlerde çeşitli tartışma türlerinin incelenmeye başlandığı söylenebilir. Bu bağlamda fıkhî meseleler tartışılırken belirli bir yöntem takip edilerek incelenmiştir. Cedel ve hilâf ilmi, ihtilaflı fıkhî meseleleri inceleyen önemli iki disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha genel içerikli olarak cedel ilmi herhangi bir g*örüşü* korumaya veya *yıkmaya* yarayan ilim iken hilaf ilmi, mevcut *ihtilaflı fıkhî* hükümleri korumaya veya *yıkmaya* yarayan ilimdir.

Hanefî mezhebine mensup olan Üsmendî, incelediğimiz bu eserinde Hanefî ve Şafi'î mezhebi arasındaki ihtilaflı fıkhî meseleleri belirli bir düzene göre ele almıştır. Öncelikle ihtilaflı meseleyi zikretmiş, ardından benimsediği görüşün gerekçesine ve açıklamasına yer vermiş. Son olarak karşı tarafın itirazlarını zikretmiş ve bu itirazlara cevap vermiştir. Eserinde takip ettiği bu metodun, cedel tekniğine göre ele alınan eserlerde takip edilen metoda (soru-cevap) oldukça yakın olduğu söylenebilir. Ayrıca eserinde yaptığı açıklama ve itirazlara verdiği cevaplarda kıyas başta olmak üzere aklî gerekçelerin ağırlıkta olması dikkat çekmektedir. Bu durum bir bakıma fıkıh usulünün ortaya koyduğu delillerle istidlal etmenin keyfiyetini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Müellifin bu eserini, Âmidî metoduna göre yazılmış eserler kategorisinde değerlendirmemiz mümkündür. Nitekim bu metoda göre delil vasfını haiz

---

[66] el-Üsmendî, *Tarîkatü'l-hilâf*, 349.

bütün bilgilerle istidlal mümkün olduğu için akıl yürütme ve delillendirme açısından daha geniş bir perspektif söz konusudur. Hilaf ve cedeli aynı şey olarak görenler açısından bu eser hem hilaf hem cedel türü altında kaleme alınmış eserler arasına dâhil edilebilir. Kitabın ismi de aslında bu durumu destekler mahiyettedir. Her ne kadar "tarîka" kavramının hilâf disipliniyle kullanımı yaygın olsa da müellifin eserinde konuları işleyiş tarzı eserin daha ziyade cedel tekniğiyle kaleme alındığını ihsas ettirmektedir.

Kaynaklar

Abdurrâzık, Harun. Fennu âdâbi'l-bahsi ve'l-münâzara. Kuveyt: Dâru'z-Zâhiriyye, 2017.

Bilik, Abdurrahim. *Fıkhın Bir Alt Disiplini Olarak İlmu'l-Hilâf*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Dayf, Şevki. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. 10 cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 8. Basım, 1966.

Demiroğlu, Kadir. *Alâuddîn el-Üsmendî'nin Tarîkatü'l-hilâf Adlı Eserinde Fıkhî İstidlâl*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

el-Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatip. el-Fakîh ve'l-mütefakkıh. 2 cilt. Riyad: Dâru İbn Hazm, 1996.

el-Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sıhâh*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *et-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2004.

el-Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillah. el-Kâfiye fi'l-cedel. thk. Fevkıye Hüseyin Mahmud. Kahire: Mektebetü'l-Külliyyeti'l-Ezheriyye, 1979.

el-Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitabü'l-'ayn*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

el-Üsmendî, Muhammed b. Abdülhamid. *Tarîkatü'l-hilâf fi'l-fıkhi beyne'l-eimmeti'l-eslâf*. thk. Muhammed Zeki Abdülber. Kahire: Darü't-Türâs, 1956.

Emîr Padişah. *Teysîrü't-Tahrîr*. nşr. Mustafa el-Bâbî el-Halebî. 4 cilt. Mekke: Dârü'l-Bâz, 1351.

es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. el-Ensâb. thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî. 5 cilt. Beyrut: Darü'l-Cinân, 1988.

es-Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 10 cilt. b.y: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1971.

eş-Şinkıtî, Muhammed Emîn. *Âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara*. Beyrut: Mektebetu İbn Teymiye, ts.

eş-Şirâzî, Ebû İshak. *Tabakâtu'l-fukaha*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

et-Teftâzânî, Sadüddin Mesud b. Ömer. *Şerhu't-telvîh 'ala't-Tavdîh*. thk. Zekeriyya 'Umeyrât. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

et-Tehânevî, Muhammed b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Mevsû'atu keşşâfi istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996.

ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. Tarihu'l-İslâm ve vefayatu'l-meşahir ve'l-a'lam. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. 17 cilt. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

Gelenbevî, İsmail. *Tartışma Usûlü*. çev. Talha Alp. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.

İbn Emiru'l-Hâc, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 3 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyîsi'l-lüga*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 cilt. b.y: Darü'l-Fikr, 1979.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddimetu İbn Haldûn*. thk. Mustafa Şeyh Mustafa. Dımeşk: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebibekr. *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâi ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbâs. 8 cilt. Beyrut: Daru Sader, 1971.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Nasırüddin el-Elbânî ve Meşhûr b. Hasan Âl Selmân. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1417.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali b. Ahmed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sader, ts.

İbnü'l-Cevzî, Muhyiddin Yusuf b. Abdurrahman. *el-Îdâh li-kavânîni'l-ıstılâh fi'l-cedel ve'l-münâzara*. thk. Mahmud ed-Düğaym. Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1995.

İltaş, Davut. "Üsmendî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

İzmirli İsmail Hakkı. *İlm-i Hilaf*. İstanbul: Dersaâdet Matbaası, 1330.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdulah. *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1941.

Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu ve Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2018.

Molla Fenârî, Şemsüddin Muhammed b. Hamza. *Fusûlul'-bedâyi' fî usûli'ş-şerâyi'*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

Özen, Şükrü. "Hilâf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/527-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Özen, Şükrü. *İlm-i Hilâf'ın Ortaya Çıkışı ve Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.

Saçaklızâde, Muhammed b. Ebibekr el-Mar'aşî. *Tertîbu'l-'ulûm*. thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Ahmed. Cidde; Câmiatu'l-Melik Abdulazîz, 1985.
Sadrüşşeria Ubeydullah b. Mesud. *et-Tavdîh li-metni't-Tenkîh* (*Şerhu't-Telvih* ile birlikte). thk. Zekeriyya 'Umeyrât. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzûati'l-'ulûm*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.